

Felix von Papen

Een von Papen spreekt

over zijn ervaringen in Hitler-Duitsland

Vertaald door Janneke Panders

Ingeleid door Corjo Jansen

2017 Prometheus Amsterdam

Oorspronkelijke titel *Ein von Papen spricht*

© 1938, 2017 Erven Felix von Papen

© 2017 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus
en Janneke Panders

© 2017 Inleiding Corjo Jansen

© 2017 Interview Geert Corstens

Omslagontwerp Suzan Beijer

Illustratie omslag Familiearchief von Papen

Lithografie afbeeldingen BFC Graphics & Design

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3416 7

Inleiding

*Corjo Jansen*¹

Adolf Hitler (1889-1945) werd op 30 januari 1933 rijkskanselier van Duitsland. Het Nederlandse sociaaldemocratische dagblad *Het Volk* voorspelde een dag later, op 31 januari 1933, wat de machtsaanvaarding van Hitler zou teweegbrengen: ‘Een vloedgolf van nationalistisch-militaristischen waanzin eenerzijds, een zo volstrekt mogelijke economische zelf-afsluiting van Duitschland anderzijds [...] en in de derde plaats dreigende burgeroorlog tegen alle socialisten, tegen alle arbeidersbeweging, tegen de joden.’² De nazi’s stortten zich bijna onmiddellijk na Hitlers machtsovername inderdaad op de verwijdering uit het Rijk van alle politieke, sociale en raciale vijanden van het ‘nieuwe’ Duitsland. Zij baseerden zich daarbij op de verordening ‘ter bescherming van Volk en Staat’ van 18 februari 1933, een maatregel in reactie op de brandstichting in de Rijksdag, en de verordening ‘tot leniging van de nood van Volk en Rijk’ van 24 maart 1933. Deze wetten stelden Hitler in staat de nationaalsocialistische ‘revolutie’ te ontketenen. De verordening van 18 februari 1933 vormde de juridische grondslag van het voor onbepaalde tijd ‘in preventieve hechtenis’ (*Schutzhaft*) nemen van ‘elementen’ uit het Duitse volk die de nazi’s niet welgevallig waren.³ Een van de slachtoffers van de bevoegdheid tot onbepaalde opsluiting was Felix Maria Michael von Papen (1910-1945), telg uit een oud adellijk Duits katholiek geslacht dat zijn stamboom terugvoerde tot in de vijftiende eeuw.

Het leven van Felix von Papen tot zijn arrestatie in 1933

Over de jeugd en de opleiding van Felix von Papen is weinig bekend. Hij was de derde in een gezin van vijf kinderen. Zijn moeder kwam uit Nederland. Haar naam luidde Maria Scholten (geboren in 1876). Zij overleed jong, in 1929. Maria behoorde tot een Rotterdams rederijgeslacht. Haar vader stichtte in Linz (Oostenrijk) het bedrijf Basalt AG. Felix groeide op in Lotharingen, aan de rand van het Duitse Rijk, op de grens met Frankrijk, waar zijn vader, Felix Anton (1871-1956), als ingenieur in de bergbouw werkzaam was. De meeste von Papens hadden carrière gemaakt in het (Pruisische) leger, zoals zijn oom Franz von Papen (1879-1969). Hij was geboren in Werl (Noordrijn-Westfalen). Hij behoorde tot een andere tak van de familie. Franz von Papen bereikte als politicus de hoogste ambten: hij werd in 1932 rijkskanselier van Duitsland en was in de jaren 1933-1934 vicekanselier onder Hitler. Hij staat bekend om de achteraf onjuist gebleken mening dat Hitler in bedwang viel te houden door hem in de regering op te nemen. We komen oom Franz in de levensgeschiedenis van Felix een aantal keren tegen.

Na afloop van de Eerste Wereldoorlog is het gezin von Papen-Scholten verhuisd.⁴ Felix kwam in Berlijn terecht. Hij was op achttienjarige leeftijd gedurende enige maanden lid van Hitlers Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP).⁵ Felix was na afronding van zijn opleiding werkzaam in de Berlijnse bank- en handelswereld en als journalist. Op 6 december 1933 hebben de nazi's hem gearresteerd en overgebracht naar de beruchte gevangenis van de Duitse geheime politie (de Gestapo), het Columbia-Haus

in Berlijn, in de wijk Kreuzberg. De gevangenis lag nabij het vliegveld Tempelhof. De omstandigheden in de overvolle cellen waren ronduit verschrikkelijk: slecht eten en geen wc. Felix werd er zwaar mishandeld.⁶

Waarom gearresteerd?

Felix von Papen schrijft zelf in zijn brochure *Een von Papen spreekt* dat hij niet wist waarom hij was gearresteerd. Keer op keer heeft hij geprobeerd de gronden van zijn arrestatie te achterhalen. Iedere keer tevergeefs.⁷ Hij wenste daarom na zijn vrijlating een schadeloosstelling voor de tijd die hij volgens hemzelf ten onrechte in gevangenschap had doorgebracht. Hij heeft hierover zelfs op 19 augustus 1936 een brief aan Hitler geschreven. Het antwoord was dat de maatregelen in 1933/1934 terecht waren genomen en volgens de regels waren uitgevoerd. Omwille van staatspolitieke redenen konden de gronden van zijn arrestatie echter niet bekend worden gemaakt.⁸ De meeste gevangenen in het Columbia-Haus waren linkse politieke tegenstanders van Hitler, vooral communisten. Communist was von Papen allerminst. Volgens een van zijn biografen verkeerde hij in Berlijn in monarchistisch-Pruisische en 'grootburgerlijke' kringen.⁹ Hij probeerde in 1933 politieke tegenstand tegen de nazi's te organiseren. Daarnaast maakte hij zich sterk voor zijn joods-Pruisische vrienden. Hij hielp ze met hun emigratie.¹⁰ Volgens Möckelmann, de biograaf van Franz von Papen, had hij kritiek uitgeoefend op het willekeurige optreden van de SA en de rechteloze toestand in het 'nieuwe' Duitsland.¹¹ Een van deze feiten alleen was voor die tijd

al voldoende hem te arresteren. De exacte oorzaak van de arrestatie van Felix blijft tot op de dag van vandaag onduidelijk. Hij was overigens niet het enige ‘monarchistische’ slachtoffer van de nazi’s. In het Columbia-Haus werd in 1934 majoor L. Müldner von Mülnheim (1876-1945), de belangrijkste vertrouweling van de Beierse kroonprins, Rupprecht von Bayern (1869-1955), opgesloten, een onverholven waarschuwing aan het adres van de ‘monarchisten’. Hetzelfde kon gelden voor de arrestatie van Felix von Papen, niet de minste persoon gelet op zijn verwantschap met de vicekanselier van het Rijk. Felix vermeldt de arrestatie van Müldner, evenals het feit dat de kroonprins de nazicoryfee Hermann Göring (1893-1946) op zijn nummer zette.¹² Wellicht zijn deze terloopse opmerkingen in zijn brochure *Een von Papen spreekt* aanwijzingen dat de nazi’s hem als monarchist en dus als politieke tegenstander wilden ‘neutraliseren’.

Oranienburg

Op 11 januari 1934 bracht de Gestapo Felix von Papen over naar het concentratiekamp Oranienburg, dat iets ten noorden van Berlijn lag. Dit kamp was het oudste en belangrijkste kamp van de SA (*Sturmabteilung*). De leden van de SA werden in de volksmond naar de kleur van hun overhemden vaak aangeduid als ‘bruinhemden’. Een plaatselijke SA-eenheid had een voormalige bierbrouwerij omgebouwd tot een kamp. Het opende de deuren op 21 maart 1933. Zes maanden later bivakkeerden er onder afschuwelijke omstandigheden negenhonderd gevangenen, vooral tegenstanders

van het naziregime. Zij werden bewaakt door driehonderd fanatieke SA'ers.¹³ De omstandigheden waren gruwelijk. De gevangenen moesten liggen op de met stro bedekte betonvloer van lange, smalle cellen waar voorheen bierflessen werden opgeslagen. De rantsoenen waren klein en smerig.¹⁴ Een van de eerste gevangenen was de Nederlandse correspondent van *De Telegraaf* en *De Groene Amsterdammer* Nico Rost (1896-1967). Tussen 1923 en 1933 woonde hij in Berlijn. Hij was lid van de Duitse communistische partij. Rost werd na de brand in de Rijksdag opgepakt, maar hij heeft slechts drie weken in Oranienburg gevangengezeten. In de herfst van 1933 verscheen zijn ooggetuigenverslag: *Een concentratiekamp in het Duitse Rijk*.¹⁵ Ook de sociaaldemocratische politicus en publicist Gerhart Seger (1896-1967) heeft de herinneringen aan zijn gruwelijke tijd in het kamp gepubliceerd. Hij wist als een van de weinige gevangenen in december 1933 Oranienburg te ontvluchten.¹⁶

Oranienburg stond al snel bekend om zijn geweld en wreedheid. Felix von Papen kreeg er onmiddellijk mee te maken. Hij werd bij binnenkomst in het kamp naar kamer 16 gebracht, waar plaatsvervangend commandant Hans Stahlkopf (1903-1934/1935)¹⁷ en zijn handlangers de scepter zwaaiden. Zij mishandelden iedere nieuwkomer met bullepezen en gummiknuppels. Von Papen onderging deze 'behandeling' samen met de joden iedere week. Tijdens een van deze sessies brak hij zijn stuitbeen. Hij schaamde zich – zo schreef hij later in *Een von Papen spreekt* – voor het feit dat hij nog leefde, voor zijn laffe houding. Had hij zich niet moeten verzetten? Bij de minste of geringste tegenstand hadden de SA'ers hem echter 'overhoop' geschoten als een hond.¹⁸ Oranienburg was niet het enige kamp waarin

mishandeling schering en inslag was. Model stond Dachau. Een Duitse sociaaldemocratische uitgeverij publiceerde in 1934 anoniem het boek *Concentratiekampen. Een appel op de wereld. Een gruwelboek. De slachtoffers klagen aan*.¹⁹ De ooggetuigenverslagen, opgenomen in dit 'gruwelboek', laten zien hoever de Duitse rechtsstaat in 1934 was afgeleden naar de barbarij. De 'verhalen' over Dachau, een kamp dat Hitler in maart 1933 voor zijn politieke 'vijanden' had opgericht, staan centraal in dit boek, maar daarnaast waren er verslagen uit Königstein, Sonnenburg, Sachsenburg en Lichtenburg. De reden waarom iemand in een kamp werd vastgezet, was vaak flinterdun. De een was secretaris geweest van een de nazi's onwelgevallige partij, een ander had als advocaat sociaaldemocraten verdedigd, een derde (joods) had als rechter de 'woede van het volk' gewekt, een vierde had zogenaamde 'gruwelberichten' over Duitsland naar het buitenland gestuurd, enzovoort. Bewakers ontptopten zich in deze kampen tot echte sadisten, een woord dat Felix von Papen ook vaak in zijn boekje gebruikt. De ergste 'afranseelaar' en moordenaar van Dachau kreeg de bijnaam 'de lange Schrik' of 'Iwan de Verschrikkelijke', een beest vermomd als mens. Hij vernederde de kaalgeschoren gevangenen. Met hun tong moesten zij de wc schoonlikken. Zij moesten hun hoofd in de wc-pot steken en zij werden met spoelwater overgoten. Iwan schopte en sloeg ze met de achterkant van zijn zweep op hun hoofd en sprong boven op hun rug, zodat die brak.²⁰ Er heerste een extreem antisemitisme. 'Dachau is de hel! Als Jood in Dachau: dat is nog erger! Een overtreffende trap voor het begrip hel als nog erger heb ik niet gevonden, anders had ik die gebruikt.'²¹ De joden moesten de ergste 'zwijnerijen' en mishandelingen ondergaan. Zij

kregen de slechtste kleren en het minste stro voor in hun brits. Uiteraard verrichtten zij de zwaarste en de smerigste arbeid. Velen lieten het leven. Zij werden letterlijk ‘tot moes’ geslagen. SA’ers dansten op hun lichamen en hoofden.²²

Felix’ dagelijkse werk in Oranienburg en de moord op Erich Mühsam (1878-1934)

Felix von Papen moest in Oranienburg de hele dag luciferhoutjes, sigarettenstompjes en stukjes papier van de grond oprapen. Hij werd bewaakt door zijn medegevangenen. De SA hitste hen tegen hem op. Zij schreeuwden en brulden. Hij was de ‘heer baron’, het familielid van de beroemde von Papen. Felix kon geen onderscheid maken tussen de communisten en de SA’ers. Tussen deze twee groepen bestond een soort innerlijke verwantschap, zo constateerde hij, die uitgroeide tot solidariteit als er sprake was van een ‘klassen-vijand’. De communisten konden hun vreugde niet verbergen als hij weer eens in elkaar was geslagen. Oom Franz hield op 17 juni 1934 zijn beroemde rede in Marburg. Hij hield de karakterloosheid en het gebrek aan ridderlijkheid van de nazi’s. Hij was daarin eveneens ongekend kritisch op de valse persoonlijkheidscultus rondom Hitler. Onder leiding van Stahlkopf leefden de SA’ers zich uit op neef Felix, eveneens ‘een adellijk zwijn’. Zij trachtten hem tot zelfmoord te dwingen. Slechts uiterste zelfbeheersing heeft Felix ervan weerhouden zich met het pistool van Stahlkopf een kogel door het hoofd te jagen.²³ Later kwam hij na een mislukte zelfmoordpoging op betere voet met Stahlkopf te staan. Felix werd zijn ‘secretaris’.²⁴